

De heilige geest en vurige tongen in het onderwijs :

Onderwijs als plaats van bezieling

door Jan G.F. Veldhuis

Voordracht op het Symposium over Maatschappelijke Spiritualiteit onder de tite 'Plaatsen van bezieling', bij gelegenheid van het afscheid van Falco Thuis als directeur van het Titus Brandsma Instituut op 19 november 2011 te Nijmegen.

Beste Falco, dames en heren,

Nu nog over spiritualiteit spreken... ?

- na de magnifieke afscheidsrede van prof. Kees Waaijman in 2010 over 'Spiritualiteit als theologie' ... met een formidabele lijst van noten en verwijzingen...
- in de 'Maand van de Spiritualiteit', waarin al zoveel gezegd en geschreven is.
- en ook nog eens door Ton Thomassen, lid van het CvB van onze Stichting Carmelcollege, in een fraaie presentatie op de Themadag van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen op 4 november j.l. ?

Toch maar doen, en mijn eigen d.w.z. mijn eigengereide benadering geven, vanuit mijn ervaringen met en mede hierop gebaseerde opvattingen over het onderwijs.

Dames en heren,

Ik ben lid van het in zijn bestaan bedreigde Onderwijsmuseum in Rotterdam. Dit museum verstrekt publicaties. Hierin trof ik gegevens over leesboekjes aan.

In *Ik lees al* uit 1935, pag.28 :

hier zijn moe en fer.
fer is rap, dat is één.
fer is knap, dat is twee.
fer is zoet, dat is drie.
eens wou moe naar de mis.
fer wou ook mee.
mag ik mee naar de mis? vroeg fer.
nee, zei moe,
je bent nog maar vier jaar.
wat zou je daar doen?

daar bid ik lief, moe.
dat wil ik wel eens zien.
kom dan maar mee,
fer was heel zoet in de mis
daar-om mag hij zon-dag weer mee.
wat zeg je wel van fer?

Gepubliceerd met het noodzakelijke *Nihil Obstat* etc.

Is dit spiritualiteit? Nee toch? Of wel?

Spiritualiteit, zoals tot nu toe vooral in godsdiensten en andere vormen van levens- en maatschappijbeschouwingen besloten, kan inderdaad niet zonder institutionalisering. Maar op deze manier voor jonge kinderen?

Ik gebruikte het woord godsdienst... Wat is godsdienst?

In 2005 bestond de Radboudstichting (Wetenschappelijk Onderwijsfonds) 100 jaar. Dit werd op 12 november van dat jaar in aanwezigheid van Koningin Beatrix gevierd met een symposium waaraan ongeveer 700 personen deelnamen. Als voorzitter van het bestuur heb ik in een openingsrede het volgende gesteld :

Godsdienst heeft grosso modo drie functies:

- antwoord op essentiële en existentiële vragen/onzekerheid : begin en einde, zin en onzin, leven en dood, goed en kwaad, geluk en ongeluk;
- groepsbinding, al dan niet te samen met andere vehikels, zoals ras, etniciteit, taal, rangen- en standenindeling;
- waarden en normen, mede in relatie met de eerste twee functies.'

Ik zal vanmiddag nog enkele keren op deze toespraak terugvallen... ijdelheid, gemakzucht... of om trouw aan mijzelf, om consistent te blijven?

Deze drie functies van godsdienst zijn ook essentieel in het christendom en Katholicisme. Vandaag oriënteer ik me vooral op deze vormen van godsdienst/levens- en maatschappijbeschouwing. Dit lijkt mij bij een gelegenheid als deze en op een plaats als deze het meest geëigend. Als ik het over 'Kerk' heb, bedoel ik de R.K.Kerk.

Veel historici veronderstellen dat het christendom zich in zijn beginfase kon vestigen niet alleen door de kracht van zijn inhoudelijke boodschap – een blijde boodschap, waarover straks meer – maar ook door gebruik te maken van de structuren en instituties van het Romeinse Rijk. Dit werd nog sterker het geval

toen het West-Romeinse Rijk in de 5^e eeuw ten onder ging, en de 'Kerk' de ordenende maatschappelijke instantie bij uitstek in een groot deel van de westerse wereld werd. Het Oost-Romeinse Rijk bleef langer voortbestaan, en heeft in wisselwerking met de 'Roomse' Kerk in belangrijke mate de bestuurlijke en juridische ordening van de samenleving bepaald. In het Corpus Iuris Civilis van keizer Justinianus I werd in de zesde eeuw een wetgeving in tekst vastgelegd, die de rechtsorde van grote delen van Europa en delen van West-Azië heeft beïnvloed. Dit Corpus was de basis was voor vele constituties en wettelijke regelingen, die vooral in de negentiende eeuw, na de Franse revolutie, hun beslag kregen. Dinsdag jl. werd de voltooiing van de eerste vertaling in het Nederlands van dit Corpus gevierd. De vertaling kwam in de afgelopen 25 jaar tot stand o.l.v. prof. Jop Spruit, hoogleraar aan de beste universiteit van Nederland. Een monumentale reeks van twaalf boeken.

In de lange geschiedenis van de Kerk hebben institutionalisering en 'de-institutionalisering' elkaar afgewisseld : structurering en verzet ertegen, conservering/verstening en modernisering, reformatie en contrareformatie. De Kerk, die velen van ons nog hebben ervaren, kenmerkte zich sterk door de institutionalisering, die in belangrijke mate gestalte had gekregen door de reactie van Pius IX in de tweede helft van de negentiende eeuw op liberalisme en socialisme, én op de verovering van de Kerkelijke Staat : Pio Nono, en zijn *Quanta cura* met de veroordeling van o.m. de godsdienstvrijheid, zijn *Syllabus Errorum* met de 80 dwalingen, en zijn dogma van de onfeilbaarheid. Voor de opvoeding van en het onderwijs aan (jonge) kinderen is vooral Pius X van invloed geweest, onder meer tot uiting komend in het catechismusonderwijs, en de kindercommunie en kindermis. Fer wilde niet voor niets al op 4-jarige leeftijd met moe mee naar de mis.

Velen hier aanwezig weten ook wat sinds de jaren 1950 in de Kerk is gebeurd: met de groei van welvaart, opleidingsniveau en communicatie/informatie een snelle 'de-institutionalisering', ook ontkerkelijking, secularisering genaamd. Juist in rooms-katholiek Nederland ging dit snel. Eerst een eeuw lang, van 1853 tot ongeveer 1950, de trouwste dochter van de Kerk, met een indrukwekkende 'performance' op vele kerkelijke gebieden. Toen in hoog tempo, pijlsnel de meest opstandige, ja afvallige dochter. In slechts 10 à 15 jaar! Korte tijd bestond er groot geloof in de vernieuwing, die ook als een bevrijding werd ervaren. Veel enthousiasme, maar met een hoog utopisch gehalte. Ik stel me al lang de vraag of de succesvolle maatschappelijke emancipatie van de in belangrijke mate achtergebleven katholieke bevolkingsgroep een geïnstitutionaliseerde godsdienst en kerk niet meer nodig had. Op 8 mei 2012

komt misschien een antwoord: dan hoopt de Nijmeegse historicus Maarten van den Bos aan de UvA te promoveren op de ontzuiling van het Nederlandse katholicisme, 1953-2003.

Sinds deze revolutionaire 'de-institutionalisering' in de jaren 1960 en 1970 wordt er geworsteld met een nieuwe vormgeving van waarden en normen, van identiteit en zingeving, binnen de katholieke, en ook breder binnen de christelijke traditie. Ook omdat er geworsteld wordt met de inhoud. Dit geldt zeker ook voor het onderwijs: ook daar al vele jaren een zoektocht naar identiteit en zingeving. Een zoektocht naar nieuwe denkvormen en nieuwe doe-vormen. En deze duurt al enkele decennia...

Eerst daarom maar eens terug de inhoud, de 'ziel', de spiritualiteit ...

In mijn Radboud-toespraak in 2005 heb ik een poging gedaan om de essentie van de christelijke traditie weer eens te verwoorden, vanuit de bronnen, het Oude, maar vooral het Nieuwe Testament :

- geloof in de zinvolheid van het leven en in het bestaan als gave;
- geloof in de mogelijkheid van verbetering van leven en bestaan, geloof in vooruitgang;
- daarom leven en bestaan ook als opgave: de plicht tot het bewerken van de aarde en tot het inrichten van de samenleving (woekeren met talenten);
- inmiddels weer zonder schroom : ook de opdracht tot procreatie, momenteel juist in de Europese wereld weer actueel.

En dan vooral het Nieuwe Testament :

- de gelijkheid van alle mensen, ongeacht ras, ethniciteit, geslacht, leeftijd, en... godsdienst;
- de waarde en waardigheid van ieder individu;
- de plicht tot naastenliefde, onderlinge solidariteit en broederschap;
- mededogen met de zwakke en de pechvogel;
- clementie met en vergeving voor degenen, die in de fout gingen: zondaars en 'misdadigers'.

Dit was een goede, blijde boodschap! Een nieuwe spiritualiteit voor de velen , de zeer velen, die in onderdrukking en misère leefden, zeker ook in het Romeinse Rijk.

En , dames en heren, ...bestemd voor alle mensen, over de gehele wereld. Dit dank zij... het Pinkstergebeuren. Immers, toen werden de leerlingen van Christus vervuld van de Heilige Geest en begonnen zij in diverse vreemde talen te spreken zoals de Geest het hun ingaf. Ze werden *apostoloi*, zendelingen, die de blijde boodschap voor alle volken gingen verkondigden, over de gehele aarde – kat'holèn gèn. Dit 'christendom' doorbrak de exclusiviteit van het

Joodse geloof, en werd *universeel*. Juist ook omdat de inhoudelijke boodschap universeel was, voor alle mensen bestemd.

Kerstmis, de geboorte van Christus, en Pasen, de Verrijzenis, zijn 'populaire' christelijke feestdagen, en terecht. Maar het wordt de hoogste tijd voor een herwaardering van Pinksteren, het feest van de *Spiritus*, die de wezenlijke waarden, de spiritualiteit van het christendom toegankelijk maakte voor alle mensen.

Dames en heren, terug naar de ontwikkelingen in vooral Europa. Ging de verspreiding van het christendom en zijn wezenlijke waarden, zijn spiritualiteit, niet hand in hand met het leefbaarder maken van de samenleving door het ontginnen en bebouwen van land, de opbouw van leefgemeenschappen in stammen en volken, in dorpen en steden, door bestuurlijke ordening en rechtsorde, door de ontwikkeling van wetenschap en technologie met de hiermee samenhangende agrarische en industriële revoluties? Het antwoord is 'ja'.

Maar er is hier iets opmerkelijks aan de hand: deze verworvenheden worden door velen gezien als verworvenheden, die *ondanks* het christendom, en dan vooral ondanks zijn kerken, zijn gerealiseerd. Het zijn in die visie uitsluitend verworvenheden van Renaissance, Verlichting, en de hieruit voortkomende wetenschappelijke, industriële en sociale revoluties. En steeds hadden deze de kerk/de kerken als tegenstander.

Zeker, godsdienst en zeker ook de christelijke godsdienst, is door de mensheid op haar lange pelgrimstocht ook negatief gebruikt. En fors. Binnen sociale groepen: bevordering van domheid en achterlijkheid, van onderdanigheid en schaaapachtigheid, van godsdienstwaan en fanatisme. En naar buiten: onderdrukking, uitsluiting, verkettering en vervolging, conflicten, oorlogen en massavernietiging, in afgrijpselijke vormen. Dit alles ook nog heden ten dage.

Maar... godsdienst, en zeker ook de christelijke godsdienst, droeg óók bij aan beschaving en humanisering, vanuit de genoemde wezenlijke waarden.

Aan de zojuist genoemde verworvenheden voeg ik nog toe:

- de geleidelijke humanisering van het strafrecht;
- gezondheidszorg, en
- sociale zorg.

Dit vanaf de het eerste begin van het christendom. En, dames en heren, óók in de Middeleeuwen, ja zelfs juist in de Middeleeuwen. Deze zijn lang als 'duister'

bestempeld : de duistere Middeleeuwen. Deze kwalificatie paste bij de beeldvorming dat de moderne ontwikkelingen *ondanks* christendom en Kerk tot stand zijn gekomen. Dit is bijzonder eenzijdig en daarom grotendeels onjuist, beseffen we inmiddels, mede dank zij het werk van onder anderen de beroemde Franse historicus Jacques Le Goff. In de Middeleeuwen was het leven doordrenkt van christendom. Dit is nog het best zichtbaar in voorwerpen, die door hun tastbaarheid bewaard konden blijven. Dan doel ik vooral op diverse kunstvormen : schilderkunst, muziek, bouwkunst. Hoe zeer worden ze nog steeds gewaardeerd en bewonderd, en terecht, ook door degenen, die de positieve invloed van het christendom ontkennen. Maar we weten inmiddels goed, dat óók de zojuist genoemde, minder 'fysiek' zichtbare maatschappelijke ontwikkelingen sterk door het christendom bevorderd zijn. De kloosters speelden daarbij een uiterst belangrijke rol. Niet alleen in de ontginning van land, maar ook door gezondheidszorg en sociale voorzieningen. En wellicht nog het meest door de bevordering van onderwijs en wetenschap. De kloosters boden immers vrije tijd (*scholè* in het Grieks), tijd voor bezinning en studie. In de kloosters werden theologie en filosofie beoefend, belangrijke bases voor de verdere ontwikkeling van wetenschap. De kloosters richtten kloosterscholen op, ordes stichtten later scholen in steden, ook de orde der karmelieten. En ook de Zusters van Schijndel, waar mijn moeder op de kweekschool zat. En vele kloosterlingen en 'geestelijken' bevorderden doorbraken in de wetenschap. Niet alleen Erasmus, Copernicus en Mendel.

De rol van kloosters is nog steeds onvoldoende zonder vooroordelen onderzocht, waardoor de positieve rol veel te weinig bij het brede publiek bekend is. De term 'duistere Middeleeuwen' is inmiddels wel obsoleet geworden. Zelfs de term 'Middeleeuwen' is dubieus.

Dit neemt niet weg dat er ook vele negatieve fenomenen te benoemen zijn, en we kennen ze : van kruistochten en Inquisitie, en van kettervervolging tot excommunicatie, Index en verbod op vrije meningsuiting. Abelard, Bruno, Ernest Renan.

Maar het *overall* beeld is 'gemengd' , en wat mij betreft doorslaand naar positief. Christendom en Kerk zorgden voor spanningen en confrontaties, die ook heilzaam bleken. Economisch het kapitalisme als product van de protestant-christelijke werkethiek (Max Weber) tegenover de sociale economie. Sociaal de door de Kerk gesteunde totalitaire regimes in Zuid-Europa en Latijns-Amerika tegenover *Rerum Novarum*, de christelijke werkgevers- en werknemersverenigingen en de Bevrijdingstheologie. In deze wisselende en

soms dramatische ontwikkeling blijft het beeld dat de christelijke traditie – met andere tradities en culturen, zeker-- wezenlijk heeft bijgedragen aan de humanisering van de wereld. Zij poogden en pogen het bestaan zin te geven, sociale cohesie te realiseren en onderdrukte groepen te emanciperen. Haar wezenlijke waarden en normen hebben stand gehouden en zijn verder ontwikkeld. De christelijke traditie is in wezen humanisering. Met de Franse filosoof Luc Ferry: het goddelijke is neergedaald tot het niveau van de mens. Godsdienst wordt dan mensdienst, en theologie wordt antropologie. Deze waarden en normen zijn met succes doorgegeven en zoals al opgemerkt inmiddels neergeslagen in de constituties en wetten van veel landen. Democratie, grondrechten, sociale voorzieningen. Ook internationaal, op Europees en UN-niveau. De UN met haar Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, met haar Internationale Gerechtshoven, haar WHO, FAO, ILO, UNESCO en nog diverse andere agencies, die de garanderen van deze waarden en normen wereldwijd, universeel trachten te bevorderen. Grote verworvenheden. Wel blijft er nog veel, heel veel werk aan de winkel.

Het is de hoogste tijd om met de beeldvorming dat deze moderne verworvenheden *ondanks* christendom en Kerk gerealiseerd zijn af te rekenen. Dat is zoals gezegd eenzijdig en onjuist, en staat ook een meer harmonieuze verdere maatschappelijke ontwikkeling in de weg. Er is meer bewustzijn nodig van de wezenlijk positieve rol die christendom en Kerk in het realiseren van deze verworvenheden hebben gespeeld. Ja, meer zelfbewustheid, zelfs gepaste trots. En dan deze tegelijkertijd ook voluit omarmen, positief uitdragen en uitleggen, zelfbewust tegen aanvallen verdedigen en verder uitwerken en verbeteren. Ze betreffen de essentie van de blijde boodschap, die zozeer heeft bijgedragen aan de humanisering van de wereld, mede ter bevordering van één wereldgemeenschap. Geheel in de geest van Falco Thuis, zo inspirerend, nationaal en internationaal.

Dit moet gebeuren door verder wetenschappelijk onderzoek naar en in deze waarden en normen. Wetenschappelijk onderzoek naar en in spiritualiteit, ook in niet-theologische disciplines, zoals zo sterk bevorderd door Kees Waaijman. Dan gaat het in de rechtsgeleerdheid (nog steeds) om kwesties als de verhouding individu-samenleving en vrijheid-gebondenheid, en in de economie om vrije markt-maatschappelijke dienstbaarheid; in de natuur- en levenswetenschappen om mogelijkheden en grenzen van nucleair, chemisch en bio-technisch onderzoek en de toepassing van resultaten van dit onderzoek, b.v. op de grenzen van het leven, aan het begin en aan het einde.

Maar ook in en door het onderwijs het voluit omarmen en uitdragen van de genoemde verworvenheden, in relatie met de christelijk-humanistische traditie, zo verbonden met haar blijde boodschap, dient ook daar te geschieden.

En, dames en heren, onderwijs dient vandaag mijn focus dient te zijn ...! Ik kom er wel laat mee. Maar ik moest voor het nu volgende pleidooi een goede onderbouwing aandragen.

Ik constateerde al dat al enige decennia met een zekere ongemakkelijkheid, ja zelfs krampachtigheid, somberheid en moedeloosheid gezocht wordt naar nieuwe identiteit en zingeving, breed maatschappelijk, en ook in het onderwijs. Terugkeer naar oude vormen, instituties en gebruiken is uitgesloten, en is ook niet wenselijk. Ook niet in het onderwijs, en zeker niet in het onderwijs aan jonge(re) kinderen. Maar abstract of zweverig gepraat in een alleen een vak als 'levensbeschouwing' heeft juist voor deze leeftijd ook weinig zin. Hoe moeten dan identiteit en zingeving en/of de wezenlijke waarden en normen in het onderwijs vorm gegeven worden? Korthedshalve duid ik deze begrippen nu verder aan als 'spiritualiteit'.

Op veel scholen wordt met concrete projecten gewerkt waarin spiritualiteit zichtbaar gemaakt wordt of zelfs beleefd of meebeleefd wordt. Ton Thomassen gaf in zijn presentatie op 4 november j.l. vele voorbeelden van projecten in Carmel-scholen, al dan niet in relatie met een vak als 'levensbeschouwing'. We weten, dat ook op vele andere scholen met en in dergelijke projecten wordt gewerkt . Dat is uitstekend en moet vooral ook voortgezet worden.

Ik bepleit aanvullend nog een spade dieper te gaan : spiritualiteit veel sterker onderdeel maken van het gehele curriculum, niet apart, losstaand, maar integraal invlechten in zoveel mogelijk vakken. En dit kan uitstekend in veel vakken: geschiedenis, maatschappijleer, staatsinrichting, aardrijkskunde, economie en biologie. En met enige creativiteit ook in de taal- en de natuurwetenschappelijke vakken. Er zijn hier vele, vele mogelijkheden om spiritualiteit verbonden met de dagelijkse levenspraktijk in te vlechten.

De Fer van deze tijd gaat dan niet meer met moe naar de mis, maar krijgt wel :

- les over de gelijkheid van alle mensen, van hem en van zijn allochtone klasgenoten, van jongens en meisjes;
- les over de waardigheid van iedere individuele mens, van de jongste kinderen tot de zeer ouden van dagen, van ieder beroepsbeoefenaar, van de pechvogel en van de gehandicapte, van de leerling, die minder goed kan meekomen in de klas, in het spel of in de sport : daarom geen pesterij;

- les over de noodzaak van een gezonde en rechtvaardige economie, van sociale voorzieningen en van sociale verzekeringen;
- les over de waarde van het menselijke leven, het begin en het einde, en de noodzaak van goede en rechtvaardige gezondheidszorg;
- les over de noodzaak van menswaardige en gelijkwaardige verhoudingen in de wereld, en de steun aan internationale organisaties, die dit bevorderen;
- les over de noodzaak je best te doen, je talenten te ontwikkelen om bij te dragen aan de verdere verbetering van de samenleving.

Als een vak als 'levensbeschouwing' wordt gegeven, dit dan ook duidelijk met de genoemde curriculumvakken verbinden, evenals met de projecten van uiteenlopende aard.

Dergelijke invlechtingen gebeuren al op vele scholen. Het zou alleen nog breder en vooral systematischer moeten gebeuren. En meer in samenhang en afstemming van de scholen met elkaar. En dan, zoals hierboven betoogd, ook veel sterker vanuit de positieve omarming van en het trots zijn op de verworvenheden, die zozeer verbonden zijn met de christelijk-humanistische spiritualiteit van de blijde boodschap. Niet defensief, maar waar nodig offensief. En voor onze kinderen ook een goed 'tegengif' tegen de vele slechte boodschappen, waarmee zij heden ten dage doorlopend overgoten worden.

Er zijn veel meer mogelijkheden te bedenken dan de zojuist gegeven voorbeelden. Honderd of duizend mogelijkheden wel, maar dat kunnen onderwijzers en leraren veel beter dan ik. Deze professionals kunnen dat ook met vuur doen. Het Pinkstergebeuren is ook hier inspirerend: met vurige tong het onderwijs tot plaats van bezieling, van spiritualiteit maken. Geïnspireerd door de traditie en verworvenheden van de Spiritus. Deze is spiritueel, geeft esprit en spirit: met een heilig geloof in het belang van deze verworvenheden... Spiritualiteit, die nog steeds kwetsbaar is, en daarom het verdedigen en uitdragen waard.

Dames en Heren, beste Falco,

Velen van ons kennen nog het *Veni Creator Spiritus*...! Het is een vreugde om de coupletten van dit lied te lezen. En vooral om te zingen, want 'God is muzikaal' schreef mijn helaas te vroeg overleden vriend Wil Kox, oud-student van Kees Waaijman.

Teksten als : 'Vervul het hart dat u verbeidt; gij zijt de gave Gods, en het liefdevuur dat ons doordringt.

Nog indringender, en ook 'socialer' is het *Veni Sancte Spiritus*. Ook : 'Licht van het hart, gastheer van de ziel, schenker van zevenvoudige gaven'. Maar ook:

'Vader van de armen, geveer van geschenken, trooster bij verdriet, reiniger van wat vuil is, genezer van gewonden, verwarmer van wat koud is, leider van wat verdwaald is'.

Dames en heren, lesgeven vanuit een dergelijke spiritualiteit maakt het onderwijs tot een plaats van bezieling.

Jij, Falco Thuis, was en bent hiervan een inspirerende voorstander. En een vurige vertolker, en ik herhaal, nationaal en internationaal. Met en in je prachtige Titus Brandsma Instituut.

Wij zijn je dankbaar.

En ik, dames en heren, dank u ... voor uw aandacht.